

Valastyán Tamás

A tranzitív olvasás alakzatai

AHOGYAN BORBÉLY SZILÁRD ÉS TÉREY JÁNOS EGYMÁST OLVISSA*

„[N]em megfejt, hanem létrehoz, halmozza a nyelveket, engedi, hogy végtelenül és fáradhatatlanul át- és átjárják: ő maga sem más, mint ez az átjártság.”¹

Litotész és kiazmus

Akiről e mottóban, Roland Barthes ingeniólis gondolatában szó van, aki „maga [...] az átjártság”, az az olvasó. Azért különös és felkavaró ez a meglátás, mert úgy vélhetnénk, hogy amikor olvasunk, éppenséggel dekódoljuk, megfejtjük az előttünk feltáruló dolgok, történések, események jelentését, de legalábbis ha létre is hozzuk, csupán e jelentések dekódolása révén tesszük mindezt. No meg bizony egyetlen nyelvben, az anyanyelvünkben, vagy szerencsésebb esetben egy választott és tanult másik nyelvben mozgunk, de hogy nyelvek „halmozásáról” lenne szó, amelyek folytonosan átjárnak minket?! Ráadásul hogy aztán ez a sokszoros és folytonos átjártság, átjárás lennének én magam mint olvasó?! Pedig nagyjából ez az, amit Barthes nyomatékosan szeretne állítani. Amikor tehát olvasok, akkor olyképpen vagyok, amit és ahogyan olvasok. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy az olvasás terében feladom addigi szilárd, pertinens, egylényegű és szubsztanciális elvű identitásomat, egyszersmind lehetőségem adódik teremteni egy másik, pontosabban egy mindújra másként identikus ént, aki az-is-és-nem-is-az-aki-voltam. Az olvasás általi átjártság, azaz a tranzitivitás éppen ennek a mindújra mássá válásnak a folyamata, e folyamat megnevezése. Hogy Barthes-ot ez (mármint a tranzitivitás) annál sokkal jobban izgatta, mintsem hogy pusztán egy új olvasáselmélet egyik fő komponenseként aposztrofálja, azt többek között az mutatja, hogy egy helyen megfogalmazza a tranzitivitásnak egy lehetséges önálló esztétikai elgondolhatóságát és működésmódját: „Talán ez az esztétika szerepe a társadalmunkban: egy *indirekt* és *tranzitív* diskurzus szabályainak felállítása [mely képes megváltoztatni a nyelvet, de nem kérkedik uralmával, helyes tudatával].”² Egy új olvasásesztétika Barthes elképzelésében tehát úgy lenne képes működni, szabályokat adni, rendeződési elveket megjeleníteni, mi több, folytonosan átalakítani az olvasás közegét, a nyelvet, hogy egyszersmind el tudna tekinteni attól,

* Ezt a szöveget „A szellős térben és a szűk időben” címmel megrendezett, Térey János emlékének és műveinek szentelt konferencia szervezőinek, Balajthy Ágnesnek, Melhardt Gergőnek és Radnai Dániel Szabolcsnak ajánlom, akik részint megtiszteltek a meghívásukkal, részint a „Hagyomány” hívszava alatt szerveződő szekcióba tettek engem, rádöbbsentve ezáltal arra, hogy akik nemrég még köztünk jártak, ránk mosolyogtak, velünk beszélgettek, olykor-olykor kritizáltak minket, immár végképp a hagyomány részévé váltak, egyszersmind éppen ezáltal lehetnek az életünk alakítói továbbra is.

1 Roland Barthes, *Az olvasásról*, ford. Babarczy Eszter = Uó, *A szöveg öröme*, Osiris, Bp., 1998, 56–66, 65.

2 Roland Barthes, *Roland Barthes-ról*, ford. Darida Veronika, Typotex, H. n., 2016, 148.

hogy a maga elv- vagy lényegszerűségét minduntalan előtérbe tolja, azaz, Barthes szavaival, „nem kérkedik uralmával, helyes tudatával”. Ily módon ez az esztétika indirekt és tranzitív lenne. Egészen pontosan az a diskurzus lenne indirekt és tranzitív, amit a Barthes-féle új esztétikai gondolkodásmód litotikusan szabályozna.

Nos a kérdés az, hogy miképpen néz ki a *litotész*, ezen új esztétikai látás- és működésmód talán legfőbb trópusa, pontosabban hogyan is képzeljük el ezt a produktív visszahúzódnást, elvszerű besűrűsödést, decentrált, inkább sokszorososan-mutálódva szóródó, mintsem lényegileg eredő gócpontot, oly módon történő elvonódást, hogy létrejöjjön valami más, valami több. Egy tranzitív esztétikai diskurzusnak ezzel a jelentésteremtő szétszóródással, egyúttal folytonosan újrendeződő mozgékony-sággal mindenképpen számolnia kell, erre reflektálnia szükséges. Persze a tranzitív rendeződés törvényeit más diskurzusformák is nagyon jól ismerik és beépítik elvi létükbe, ráadásul olyan diskurzusrendekről van szó, amelyeket a mindennapi és a tudományos, művészeti nyelvhasználatunk során alkalmazunk egyszerre természetesen és elementárisan; a grammatikáról és a logikáról van szó. Egészen pontosan a grammatikán belül a konjugációról, a logikán belül pedig a szillogizmusról. Arról van szó mindközönségesen, hogy akkor is, amikor ragozunk egy igét, és akkor is, amikor következtetések láncolatán át formálunk egy gondolatmenetet, egy meghatározott s mondhatni, igen szigorú renden keresztül áramoltatjuk a nyelvi alakítási ösztönünket, a tranzitivitás mindkét esetben tulajdonképpen a vonzatot, a vonzatos viszonyítást jelenti. A folyamatot áthatja a pertinens vonzódnás, a vonzat szükségképpenisége, azaz úgy jön létre a jelentés vagy az értelem, hogy az egészhez szükséges másik – a tárgyias ige esetében a tárgyi tartalom, a logika esetében a relacionális viszonyítás – mintegy eleve be van kódolva a folyamatba. Nos az olvasás tranzitivitásában is jelen van természetesen a mindenkori másíknak, másságnak a lehetősége, az eltérés, a különbözőség elevenése, ám a következtetés vagy okság vagy bármiféle idealizációs rend uralta jelentés *ab ovo* jellegzetessége nélkül. Az ilyen, valamiképpen esszencialista rend tehát az olvasás tranzitivitásában felfüggesztődik, anélkül, hogy összeroppanna a vonzódnások, vonzatok szoros, meghatározott dinamikus vagy ritmikus rendje.

Jelentés és értelem jön létre szakadatlanul az olvasás révén is, de jóval kevésbé egy pertinens, kitüntetett elv segítségével, mint sokkal inkább egy impertinens mozgalmasság afirmációja által. Az impertinens jelentések és értelemek hálózata egy plurális mezőben artikulálódik és konfigurálódik, ahogyan megint csak Barthes írja, „gondolatok, félelmek, vágyak, örömök, elfojtások” táplálják az olvasást, amelyeket minduntalan „szépen sorra veszünk a maguk sokféleségében”³ – nem pusztán akkor, amikor elgondolkodunk egy lehetséges olvasáselméletről vagy metaolvasásról, hanem kvázi önreflexíven s önkritikusan mindig, amikor olvasunk. Az olvasás impertinens és plurális terét nem kognitív és szignifikatív erők alkotják, hanem erotikus hatások és szinergiák alakítják: „minden olvasást átjár a Vágy.”⁴ Mindazonáltal ez a plurális olvasási mező vagy tér egy sajátos rendeződést mutat, azaz strukturális: „minden olvasás valamilyen struktúrán belül zajlik [noha ez lehet sokszintű és nyitott is], nem pedig az állítólagos spontaneitás állítólagosan szabad terében; nincs »természetes«,

3 Roland Barthes, *Az olvasásról*, 56.

4 *Uo.*, 58.

»vad« olvasás, az olvasás nem *terjed túl* a struktúráján, hanem alá van vetve neki; szüksége van rá; tiszteli; de fel is forgatja.⁵ Az olvasás szigorú értelemben ezért nem transzgresszív, hanem inkább tranzitív, biztosítja a sokféleséget anélkül, hogy elengedné a formálódás elvét.⁶

Nos ez a sajátos feszültség, rendeződés és sokféleség rivalizálása részben azért is lehetséges, mert – és ezt nagyon fontosnak tartja hangsúlyozni Barthes – az olvasás mintegy kiasztikusan feltételezi az írást, olvasás és írás egymás nélkül nem lenne lehetséges: „az olvasás az írás vágyának vezérfonala”.⁷ Barthes megfogalmazása rendkívül plasztikus, ugyanazon kijelentésben szerepel a vágy és a vezérfonal, egyként megjelenítve az uralhatatlanság és a sajátos megragadás feszültségét. Azért a kiazmus „csodálatos kapcsolatát”⁸ tartjuk relevánsnak e helyt olvasás és írás viszonyát jellemzendő (mondjuk a metafora vagy más trópus helyett), mert az olvasás során létrejött-megteremtett új jelentés vagy értelem nem az azonosítás vagy teljes hasonítás révén születik meg, hanem a különbség fennmaradása, sőt folytonos fenntartottsága által, miként a funkciókeresztező alakzatban: úgy jön létre új értelem, hogy a tagok az érintkezésük révén keletkező megtermékenyülés után mintegy tovább folytatják önálló létüket, „egyazon csúcsból indulnak ki, összekapcsolódva”, ám más utat járva.

Nos tehát egy lehetséges tranzitív olvasásnak mindenekelőtt a *litotész* és a *kiazmus* alakzatával kellene számolnia.

Ahogyan Borbély olvassa Téreyt

Azt gondolom, hogy a tranzitív olvasás imént felvázolt módján közelebb férközhetünk annak a kérdésnek néhány aspektusához, hogy milyen képet alakít ki és közvetít egymásról Borbély Szilárd és Térey János. Többféle olvasás létezik persze, hangos, néma, motyogó, monadikus, intenzív, felszabadító, divinatorikus, meditatív stb. A sort természetesen sokáig lehetne folytatni, mindazonáltal egyre inkább mellbevágó és eszméltető tapasztalat az ember számára a nem-olvasás, azaz hogy az alfabetikus betűt leváltja az excitatív pixel. Borbély és Térey egyaránt érzékelik e változást önmaguk körül, részint érzékenyen reagálnak verseikben s egyéb szövegeikben erre a techno-kommunikatív váltásra, részint egyre intenzívebben olvasnak. Mindazonáltal most azt vizsgálom, hogyan olvassák egymás szövegeit, tereit, történeteit – s

5 Uo., 58–59, kiemelés az eredetiben.

6 Olyannyira nem engedi el a formálódás elvét a tranzitív rendeződési aktivitás, hogy Barthes az esztétikai formálódás folyamatát az ideológia kitaró ismétlődése ellenében gondolja el, de egyáltalán nem „egy igaz fikció” ellenében [megint csak kiemelés az eredetiben]. Vö. Barthes, *Roland Barthes-ról*, 147–148.

7 Barthes, *Az olvasásról* = Uő, *A szöveg öröme*, 63.

8 Vö. Platón, *Phaidón* 60b. Az egyik legszebb kiazmus a *Phaidón*ban szerveződik a kellemes és a fájdalmas között: „Lám, milyen furcsa dolog, férfiak, az, amit kellemesnek neveznek az emberek: milyen csodálatos kapcsolatban van azzal, ami az ellenkezőjének tűnik, a fájdalommal: nem akar a kettő együtt lakozni az emberben, de ha valaki az egyiket kergeti és megfogja, csaknem mindig kénytelen megfogni a másikat is, mintha egyazon csúcsból indulna ki összekapcsolódva a kettő. És azt hiszem [...], ha ezt Aiszóposz észrevette volna, mesét formált volna belőle: hogy az isten ki akarta őket békíteni, mert háborúskodtak egymással, s amikor nem sikerült neki, összeillesztette a hegyüket, és ezért van az, hogy ha valakit az egyik meglátogat, utóbb mindig követi a másik.” *Phaidón* 60b–c, ford. Kerényi Grácia = *Platón Összes művei*, I., Európa, Bp., 1984, 1019–1119, 1026.

hogy pontosan mit is jelent az olvasás általi átjárás a világaik között. Borbély Szilárd esetében a kiazmus trópusa, míg Térey Jánosnál a litotész alakzata révén formálódik leginkább ez a kép.

Borbély Szilárd Térey Jánosról két önálló írást közölt a *Hungarikum-e a líra?* című 2012-es esszé- és kritikakötetében. Az egyik, *A debrecentér Térey János verseiben* című egy vállaltan töredékesen formálódó szöveg, alcíme szerint *Cetlik, jegyzések, excerpták*, a másik egy kritika Térey 2006-os *Ultra* című kötetéről.⁹ Mindkét szöveg egy nagyon elementáris és kiforrott versolvasási attitűdöt jelenít meg, egyáltalán nem kritikai, sokkal inkább afirmatív viszonyulásmódot visz színre, melyben az olvasó főképp motivikus-tropikus értelmezésre vállalkozik. A motívumok közt kiemelt helyet foglal el a tér, míg a trópusok között a metonimikus átvitel, az inverzió és a kiazmus játssza a főszerepet. Ugyanakkor mire eljutunk a Borbély-kötetben ehhez a két szöveghez, már addig is világossá teszi több helyen az elemző, hogy Térey Jánost a kortárs magyar irodalom kiemelkedő alakjának tekinti. Részint abban az értelemben, hogy a Térey-beszédmód és -nyelvalakítás elemi hatással van az őt követő költővonulatokra, részint pedig azért – és talán ez a mozzanat az, ami leginkább kivívja a költő-barát és figyelmes olvasó elismerését –, mert Térey úgy képes megújulni pályája során többször is, hogy éppen a magyar és európai tradícióhoz nyúl vissza. A *Paulusban* a klasszikus verses regényt olvassa és írja kvázi újra, a *Niebelung-lakópark* „monumentális vállalkozásá”-ban pedig Térey „a régi és az új szembeállításában a radikális utat választotta”.¹⁰

Fogalmazhatunk úgy, hogy Borbély Térey költészetét voltaképpen a tradíció és az innováció, a történő hagyomány és a folytonos megújulás kiazmusában helyezi el. Ez azt jelenti, hogy az európai és a magyar költészeti örökség oly módon érinti meg Térey lírai alakítóösztönét – azaz oly módon kereszteződik az európai és a magyar költészeti nyelv a lírai én saját nyelvével –, hogy közben képes a poétikailag kimunkált önmagasság megőrzésére. Vagy fordítva: a költő úgy őrzi meg a saját, megújulni képes attitűdjét, hogy mindújra érintkezik a hagyománnyal. Állíthatjuk, hogy Borbély Térey-olvasata leginkább az ily módon felfedezett, pontosabban megkonstruált kiazmusból veszi éltető erejét. „Alapvetően [...] a Térey-szövegekben a múlt az ön-elbeszéléshez szükséges távlat és díszlet. Kreatív szelekciót hajt végre, ám a mítosz erejét igényli és feltételezi. [A nyelvhasználat kérdésében is az elbeszélt múlt a múlt elbeszéléseinek nyelvét használja...]”¹¹ – írja Borbély, és ezt a gondolatát tekinthetjük saját Térey-olvasása *sine qua non*jának. Ebből azt szűrhetjük le, hogy Térey a múlthoz distanciáltan, tropikusán, játékosan viszonyul, kreatívan szelektál, miközben elemien táplálkozik a múlt erejéből, „igényli és feltételezi” azt. Ha ez nem lenne elég a tradíció

9 Vö. Borbély Szilárd, *A debrecentér Térey János verseiben [Cetlik, jegyzések, excerpták]* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, Parnasszus Könyvek, Bp., 2012, 142–147.; Borbély Szilárd, *Archeo Ultra [Térey János: Ultra]* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 148–150. Az elsőként említett tanulmány eredetileg más címmel jelent meg: *A Debrecenként szervezett tér Térey János költészetében = Erővonalak. Közéltetések Térey Jánoshoz*, szerk. Lapis József – Sebestyén Attila, L'Harmattan, Bp., 2009, 317–325. Ebből tudhatjuk meg – a tanulmányhoz csatolt *Függelék*ből –, hogy Borbély egy nagyobb lélegzetű munkát szeretett volna szentelni „a Térey János költészetében felbukkanó Debrecen-kép” bemutatásának [324.].

10 Borbély Szilárd, *Hét elfoglalt fejezet a magyar líráról* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 5–18, 7.; Borbély Szilárd, *A megkísértés kísérlete [Tózsér Árpád: Faustus Prágában]* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 90–92, 90.

11 Borbély, *A debrecentér Térey János verseiben...* = Uő., *Hungarikum-e a líra?*, 143.

és az önelbeszélés funkciókereszteződő retorikus alakzatának megértéséhez, akkor az „elbeszél múlt” és a „múlt elbeszélései” nyelvi összeérintése végképp világosan jelzi, hogy miről van szó.

Borbély ezen a ponton a híres *Kétmalom utca 17.* című vers utolsó szakaszát idézi, mely Térey „debrecenterének” identikus-kulmináns megformálódása. Térey „debrecenteré” úgy válik „Debrecen történeti önelbeszélése”-nek mint „hamis köz-helyekkel dúsan benőtt táj”-nak¹² a szerves részévé, hogy közben szakadatlanul le is leplezi azt, önironikusan áthúzza a hamisságot, természetesen nem egy általános igazságot állítva a helyébe, hanem a lírai én saját maga formálta igaz történetét mesélve el, vagy hogy újra Barthes-ra utaljunk, „egy igaz fikció árnyékában” érlelve és formálva a költői diskurzust.¹³

Köszöntsd hát a Mohács-váró
Önsorsrontó Debrecent,
Mormold el turáni átkod
És helyreáll bent a rend.¹⁴

Térey egy klasszikusnak mondható mnemonikus aktus során rekonstruálja gyermek- és ifjúkora helyszínét, szembesülve azon kulturális közhellyel is, amelyek a szülővárosát, Debrecent meghatározzák, azonban – ahogyan Borbély hangsúlyozza – ezek a személyes és történelmi nyelvi rétegek, szociolektusok, hamis mitologizálások „nem visszarévedésként vétetnek újra használatba, hanem egy líravilág saját stílusjegyeivé válnak, egyúttal pedig a szövegközi áthallás felhívó jelei”.¹⁵ A fent idézett verszárlat szerint a lírai én teljességgel tisztában van Debrecen „önsorsrontó” jellegzetességével, azaz hogy a város szó szerint veszi az elpusztulás átkát és rémét – nyilván ezzel is szoros összefüggésben van, mondhatni, kompenzatorikus relációban, a nagyságnak valamiféle aránytalan szerepe a város önképében – , ám ennek ő maga nem hajlandó behódolni, mutatja ezt a „Köszönts...” cselekvésre felszólító, ám nyilvánvalóan e helyt épp e cselekvést, magát a köszöntést annuláló önmegszólitása.

Figyelemre méltó a *Kétmalom utca 17.* utolsó sorának többértelműségben fenntartott jelentése, hiszen egyfelől a „helyreáll” kifejezés a megoldás véglegessége felé tolja a jelentéstulajdonítás effektusát, másfelől viszont a „bent” határozószavának bizonytalan jelölete – mert hogy szó lehet itt a lírai én belső világáról, de magának a városnak a belső teréről is – éppenséggel nyitva hagyja a verszárlatot, ily módon is plasztikusan reprezentálva azt, hogy a tér és az én milyen szorosan, mondhatni, kiasztikusan kapcsolódik össze Térey poézisében.¹⁶ A térpoétikának e verszárlatban is megtapasztalható izgalmas megformálódása egyszersmind Debrecen városát a világ olvashatóságának gazdag alakzataként mutatja fel, amelyben a város tere és

12 Uo.

13 Barthes, *Roland Barthes-ról*, 148.

14 Vö. Térey János, *Kétmalom utca 17.* = Uő, *Őszi hadjárat. Összegyűjtött és új versek, 1985–2015*, Jelenkor, Pécs, 2016, 503–506, 506.

15 Borbély, *A debrecentér Térey János verseiben...* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 144.

16 Térey írásművészetének térpoétikájáról legújabban Balajthy Ágnes, *Érintés, törés, metamorfózis. Térey János: „Füből lett fa”*, *Alföld* 2022/5, 61–71.

a lírai ének e térhez való viszonya a tapasztalhatóság egészének különböző eredőjű diszpozíciójaként teremődik újjá. E diszpozícióban lehetővé válik sokféle indíttatás versbeli kibontása: attól a vágytól kezdve – Hans Blumenberg plasztikus fogalmaira utalva –, „hogya a világ a pusztá érzékelésen, sőt jelenségeinek pontos kiszámíthatóságán kívül más módon is hozzáférhetőnek bizonyuljon”, nevezetesen „a természet, az élet és a történelem értelmes módon megnyíló egészeként”, amely egyszersmind „a legtökéletesebb és már nem kényszerű elérhetőségére irányul”, azon a már szinte mágikus „természetes igény”-en át, hogy „az ellenőrizetlen erők felett” hatalmat szerezzünk, addig „a másik, azonnali bensőségességre irányuló kívánság”-ig, hogy magát a szintizsta istenit interiorizáljuk, a rituális megtestesülés útján.¹⁷

Ahogyan Térey olvassa Borbélyt

Térey János kicsivel több, mint öt évvel élte túl barátját és költőtársát, Borbély Szilárdot. A barát halálára írt egy siratóverset *Mielőtt szentté. Borbély Szilárdot* címmel. Ez a valóban megrázó, felkavaró nagy vers Térey olvasata Borbély sorsáról, költészetéről, arról, hogy miként viszi színre egy 20. század végi, 21. század eleji költő Magyarországon a benne szüntelenül és nyugtalanul munkáló alakítóösztön sokszor uralhatatlan, ám minduntalan formába vágyó erőit [az alakítóösztön németül talán jobban hangzik, 'Bildungstrieb', amiben a 'Trieb' kevésbé a biológiai ösztönre, mint inkább valamiféle hajtóerőre utal, a 'Bildung' meg nyilván a képzést, művelődést, műveltséget, alakítást jelenti, a kettő összetétele pedig az embernek önmagára irányuló megalkotását, de hát a 'Trieb'-ben mégiscsak van valami atavisztikus nyersesség].

Még mielőtt olvashánk ezt a szöveget, szeretnék utalni egy nem kevésbé megrázó és felkavaró szöveg helyre Térey-nél, ahol szintén felbukkan Borbély. A 2012-es *Teremtés vagy sem* című kötet – amelyet nyugodtan tekinthetünk Térey saját ízlésű irodalomtörténeti munkájának, melyben felszabadultan, szellősen és ingeniósan értékeli újra és át a hagyományt –, szóval ennek a kötetnek a „...mézzel elegy keserűség!” már címében rendkívül informatív esszejében Csokonai Vitéz Mihályról ír nagyon szimpatikusan és entuziasztikusan [hogya az egyik kedvenc soromat, a szöveg zárlatát idézzem, Csokonai „napfényes kertjeinek világa [...] Mozartéval rokon”¹⁸]. Nos ebben az esszéisztikus portréban említi meg Térey Csokonai nagy bölcséleti versét, a *Halotti verseket*, és emlékeztet rá, hogy ennek a költeménynek a „[f]ölolvasásakor csúnyán megfázik egy nagyváradai temetésen. Borbély Szilárd szíves közlése szerint minden jel arra mutat, hogy a hétrészes költemény több mint harminc oldalát egyvégtében olvasta föl ott, nem csupán a hetedik, *Maga a búcsúztató* című passzust. A hallgatóság bizonnal ráért, nem sietett senki sehová. Csokonai, ha nem is közvetlenül, tulajdon mesterségének áldozatává válik.”¹⁹ Azért különösen szívszorító e sorokat olvasni, mert e helyt egyazon konfigurációba rendeződik a magyar irodalom és Debrecen három nagy költőjének alakja, és ennek az egyberendeződésnek a szervezőlve a halál.

17 Hans Blumenberg, *Eine Metapher für das Ganze der Erfahrbarkeit* = Uő, *Die Lesbarkeit der Welt*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1993, 9–16, 10.

18 Térey János, „...mézzel elegy keserűség!” Csokonai Vitéz Mihály = Uő, *Teremtés vagy sem. Esszék és portrék, 1990–2011*, Libri, Bp., 2012, 49–52, 52.

19 Uő., 51.

A *Mielőtt szentté. Borbély Szilárdot* című sirató nagyon erős szövetű költemény.²⁰ Mnemonikus és motivikus szálak egyaránt találhatóak ebben a versszövetben, a lírai én visszaemlékezik barátjára, konkrét életeseményeket, létmozzanatokot idéz föl, amelyek az együtt eltöltött időt jellemezték. Beszélgetéseiket, látogatásukat a temetőben, ahol a lírai én szüleinek sírjára tettek friss virágokat. Közös autózásait Debrecen utcáin, aztán itt is előkerül azon toposzok közül pár, amelyeket már Borbély is észrevételezett Téreynél a cívisváros önhazugságai, remitizálásai során, többek között a szoborállítási mánia vagy a vizek fájó hiánya. Aztán megidéződik a Borbély Szilárd szüleivel történt borzalmas tragédia 2000 karácsonyán: „akkor lett az, aki?” – kérdezi a vers beszélője, majd tűpontosan meg is válaszolja saját kérdését, sokunk dilemmáját megfogalmazva, miután értesültünk Szilárd haláláról: „Én nem láttam rajta haláljelet. / Szorongott.”²¹ Majd jön egy értékelő-ítélő gondolat is, amelyben megint csak sokunk véleményét, megérzését viszi színre a vers lírai perszónája, ismét csak tűpontosan, a halott költő-barát iránti kegyeletet s tiszteletet csak még jobban kidomborító őszinteség és éleslátás hangján:

Tetszett, zavart is pár – megszenvedett – póz,
A Szerény, a Szegény meg a Szamaritánus;
És sokkolt, ami mindezeknek ára.
És fedezetük: meghívott halála.²²

És hát a keretező verszárlat egyként rejtélyes és nyilvánvaló evokációja és intése:

Mielőtt búskomor szentté avatnák,
És elnyelné a debreceni erdő:
Még visszavonja magát a világból.²³

A vers fő motívumának a hagiografikus és hagiolatrikus szólamot tekinthetjük, pontosabban azt, hogy milyen veszélyek rejlenek a szentté avatás gesztusában. Ez a címben is megjelenik, illetve versnyitó és verszáró inskripcióként nyomatékosan tovább él a befogadóban is. A vers kereteként szolgáló szentté avatás momentuma feltehetően arra utal, hogy a magyar irodalomban az írókat, költőket illető hagiológiai felmitizálás éppen olyan veszélyeket képes rejteni magában, mint a teljes feledés. Térey Borbély-olvasásának így módon az a figyelmeztetés a legizgalmasabb mozgatórugója, hogy vigyázzunk az emlékezéssel, mementó-állítással, mert a benne rejlő nagy veszély az, hogy immár éppen az válik olvashatatlanná, akire, amire emlékezünk. Mindez inverz, ironikus gesztusként ott lüktet végig a vers soraiban, hiszen a lírai én oly módon emlékezik, hogy folytonosan visszahátrál az emlékezés torzító hatalmától, oda is adja magát e hatalomnak, ám szukcesszíve meg is vonja magát tőle. Borbély Szilárd személyének és költői sorsának litotikus olvasása révén Térey éppen

20 Vö. Térey János, *Mielőtt szentté. Borbély Szilárdot* [az *Őszi hadjárat* című ciklus XVIII. darabja] = Uő, *Őszi hadjárat...*, 779–781.

21 Uo., 780.

22 Uo., 780–781.

23 Uo., 781.

azt érheti el, hogy eleve maradjon köztünk a költő alkotókedve, azáltal, hogy lépten-nyomon olvassuk vagy újraértelmezzük a műveit. A Borbély esendőségére való utalás [„*félszeg és okos barátom*”; „»Autót vezettél, ez kilóg a képből, / Nem vall *törékeny* alkatodra...«”; „*pár – megszenvedett – póz*”²⁴] is ebben a kontextusban válik relevánssá és lényegi mozzanattá a szövegben, no és a versárlat színre is viszi a totális litotész alakzatát: „Még visszavonja magát a világból.” Ez mind-mind megint csak a tranzitivitást szolgálja, mármint abban az értelemben, hogy részint át- és átjár bennünket Borbély Szilárd textuális és egzisztenciális önelűntető aktivitása, részint pontosan ezáltal élhet tovább köztünk, íródik és válik olvashatóvá a számunkra ez az életmű. Vagyis hát mindkét életmű.

Borbély Szilárd és Térey János művei immár pregnáns és megkerülhetetlen részét képezik azon küzdelemnek, amely „a világ megtapasztalására irányuló vágyak”, valamint „az életet kísérő nagy könyv”-ek közötti versengés évezredes történeteként konfigurálódik köztünk. Blumenberg egyszerre józan és sokféle dimenzióra rányíló szavai mindkét költő olvashatóságát illetően megfontolandóak, hiszen mind a vágyak, mind a létrejött alkotások természetéhez való befogadó viszonyulást jellemzik. Ezek a vágyak tudniillik mindig is

a világ értelmességére vonatkozó igényt artikuláltak, mely értelmesség a valóság nyitottságaként az emberek számára a világhoz való viszonyuk határértékét jelenti. Könnyű elfelejteni, és ezért azonnal meg kell jegyezni, hogy éppen az életet kísérő könyvek, a kanonikus szövegek értelmezése milyen kínokat okozhat egész kultúráknak érvényességük terén, és nem csak intellektuálisan. Ahol az igazságot közelinek hiszik, ott a fájdalom is közel van.²⁵

Angyalosi Gergely

A „cívis” mint kisebbségi

Azt a tényt, hogy valaki egy kisebbségi csoporthoz tartozik, többnyire úgy szokás értelmezni, hogy társadalmi helyzete finoman szólva törékeny, vagyis a „gyengébb fél” pozíciójában van. Ez azt jelenti, hogy egyéni vagy kollektív jogainak érvényesíthetősége nem evidens, vagy legalábbis bármely politikai fordulat esetén meg-ingatható, vagy egyenesen visszavonható. Olyan szituációról van szó, amelyben a többséget képező népcsoporttal vagy csoportokkal való – többféle értelemben is megfogalmazható – szembenállás identitásképző faktor, vagyis kiküszöbölhetetlen része magának az adott léthelyzetnek. A rendszerváltás előtti években a demokratikus ellenzék egyes teoretikusai, például Szabó Miklós történész éppen ebből a megfontolásból egészítette ki a demokrácia hagyományos meghatározását a kisebbségre

24 Uo., 779., 780.

25 Blumenberg, *l. m.*, 12.